

Hogeita bost errealetan... (Ipuina)

Ibai-ertz

Eleuteriok, zaldi-gurdiaren gidariak, Joxe Fermini:

- Gaur arinago ibil hadi, zeregin handia zeukagu eta. Errentaria, Hernani, Andoain, Tolosa eta inguruko herritatik haurrak bildu beharrean gaudek.

Gaueko hamaikak t'erdiak ziren San Markos galnean ilargiak esnezko argia isurtzen zuenean; Ibai ondoko haltzetan, kanposantuko gurutzen ostean, ermitaren baranoan Itzal erratiak zebiltzan. Txokil txakurrak zaunka zegien erneguz Itzalei, eta ilargia muino galnean jarri zenetik Txokilek ez zion zaunka egiteari utzi.

- Alual Egon hadi isilik, jendea esnatuko duk eta -ipurterre Eleuteriok.

Txakurra, ilargiaren argitara, bere isats propioaren itzala harrapatu nahian zebilen. Eleuteriok ostikoa eman zion Txokil eta erantsi:

- Isilik egoten ez bahaiz bizkarrezurra pitzatuko diat makila hone-taz. Txakur petrala!

Txokil, azkenean, Isatsa Jose Ferminen hanka tartean zuelarik isilik gelditu zen.

Joxe Ferminek, ermitara iritsi orduko, zapl zuritan bildurik zegoen haurtxo txiki bat negar-zotinka aurkitu zuen. Txakurrak haurrari aurpegia millikatu zion amoltsuki, bero pixka bat eskainiz.

Txokil, arin! Oraindik komentuko ataria eta kanposantua miatu behar dizkiagu.

Jose Ferminek bazekien gau hartan kanposantuan haurren bat

egon zitekeela, aurreko egunean, segetuaz, etxeko ezkaratzean poltsa batean hogelita bost zilarrezko erreal jaso baitzituen; dirutzaren arrazola paper-izkribu batean azaltzen zen.

Errentarian andere guztiek zekiten Eleuteriok eta Joxe Ferminek hileru Iruñeako Inklusa bidala egiten zutela abandonaturiko haurrak bilduz. Eleuteriok bi prezio zeuzkan Gipuzkoatik Iruñeako Inklusara eramateko: bata hogelita bost zilar-errealekoa, eta bestea hogelita hamabikoa; azken hau baldin eta haurra Iruñeara bizirik iristen zenekoa, ze bideko presak, hotzak, goseak eta beste baldintza deltorgarriek haur anitz destinora hilik allegatzea suposatzen zuten.

Eleuterio eta Jose Ferminek, gehienetan, haurra zein andere, ezkongabe, emagaldu edo Ijitoen seme izan zitekeen jakiten zuten emagin baten bitartez.

Kanposantura iristean Joxe Ferminek depositoko atea astiro ireki zuen; Txokil, berriro, zaunkaka hasi zen, balna inork ez zion jaramonik egin hildakoak, normalki, ongi hilda egon ohi baitira. Depositoan ez zegoen inor; ezta hilobi irekiaren zuloan. Gurutze eta zedroen artean Ilargiaren geometria izutiagoa egin zen. Bat-batean, hormaren kontra zetzan bulto zuri batetik halako zinkurin bat ateratzen hasi zen. Txokilek zaunka eta Joxe Ferminek isiltzeko keina... Azkenean, umea zegoen tokira hurbildu zen, eta bizkarreko saskira jaso arbi-buru bat gisako kaskoa zeukan haurra. Harantzago, hilobi baten ondoan, beste zerbait nabari zen zapiz bilduta; haurra zakurraren mihi beroa bere larruan sentitzean negarrez hasi zen. Joxe Ferminek gau hartan bigarren haurra biltzen zuen saskira.

Zeruan Ilargi eta Izarrek ager-ezkutaka ziharduten, zapaburuak askan bezala.

- Arranel Kostatu zaik etortzea —Eleuteriok Jose Fermini.
- Zer eginen nian? Hiru haur topatu ditiat; bat ermitan, beste bi kanposantuan.

Eleuteriok sudur zapala zuen, kasik leporik gabeko buru galanta, begiak nabar eta tipi, ezpainak aski haragitsu. Itsasoan grumete bezala ibilitako gizasemea zen. Behin, Ingalaterrako uretan, ekaitz-gatik untzia hondoratu behar zela eta, itsasora bere burua botata, marrazo handi batek besoa erauzi omen zion, eta ondoren ezkerreko belarria jan, aurpegian sekulako arrastoa utziz bekainetatik ezpainetaraino. Eleuterio gizon anker, odolbero, diruzalea zen.

Jose Fermin, aldiz, onberagoa zen, nahiz eta haur abandona-
tuak saskian trakeski jaso; begi beltzaran-handitan halako irri kupibe-
ra Isladatzen zitzaion; masallezur Irtenak eta ezpain lodiak zituen
kokospEAN haragi-multzo Ikaragarria; alafede, ume handi eta Inozo
baten Itxura zuen, eta begiak bi sagar gozo gisa sudur gorriaren
gainean.

Eleuteriok zigarroa piztu zuen; suak ilunean basakatu amorratu
baten begia zirudien; keada bota ondoren, Joxe Fermiñi:

- Pasatu al haliz komentutik?
- Ez, oraindik ez.

Alferrontzial Mugi hadi! Gero Zamalbidetik Nafarrorantz igaro
beharko gaituk eta.

Joxe Ferminek, saskia bizkarrean, komentura jaitsi zen Txokil
alboan zuelarik. Gaua kristala baino gardenagoa bilakatzen ari zen,
Pasaiako itsaso aldera uraren koloreak bilutsak ziren, eta haur aban-
donatuen zinkurinak, emakumeen malenkonia, zillbor ebakien urra-
dura gorria gauaren segetuan biltzen ziren. Komentuko atarira Iris-
tean Ilargiaren errainutara bi begitxo —beltz eta erne— susmatu zituen
estalki batean. Haurrak, Joxe Fermin hurreratzean, ezpainak zabaldu
zizkion esnea edoskitzeko asmotan gizonaren eskuak amaren bula-
rrak bailliran. Zer gosea haur galxoarena! Joxe Fermiñi bihotzak tau-
padak eman zizkion haurra goserik ikustean. Haurrak, gainera, Inku-
sarako bidal-sariaren txanponak alboan zituen; Joxe Ferminek
zenbatu zituen: zilarrezko hogeita bost erreal ziren, prezeski, estipu-
latuta zegoen gisa. Haurra aurrekoak baino arduratsuago sartu zuen
saskira, eta besapean hartu. Haur muxugorriari bost millikaldi egiten
utzi zion Txokil zakurrari. Umeak, bi begi beltzetatik beherago,
masalla gorritzat zuen irri gozoz. Izarrak Oihartzun ibaian gauaren
kristalak puskatzen hasi ziren, eta igel gazteak potxingoetan dardal-
zoka.

Joxe Ferminek berekiko: "Noan, bada-ezpada, elizako atarira,
joan den hilean han ere haur bat aurkitu nuen eta". Susmatu bezala,
kalostrako ertz batean, zapi beltzean bilduta, haurtxo bat zegoen.
Joxe Ferminek arakatu zuen haurraren azpialdea eta hankatartea,
baina ez zuen txapon-multzorik topatu. Haurrak ez zuen negarrik
egiten; begiak zeruko Ilargia bezain fresko eta handiak zituen. Zer
eginen zuen Joxe Ferminek amak alboan dirurik utzi ez zion haur

harekin? Zer esanen zion Eleuterio diruzaleari? Haurrak, hala ere, bihotza erdiratzen zion. Zer eginen zuen? ("Beno, gezurra esanen zioat... Amak paper batean datorren asterako bide-saria ordainduko duela izkiribatu duela adieraziko zioat; horrela salbatuko duk haurra").

Joxe Ferminek haurra saskian sartu zueneko San Markos galneko ilargia biribilagoa egin zen, eta beste bi izar handi piztu Alako Harrien parean; Muganitx, Txurumurru eta Errollbide tontorrek nabarmenagoak ziren.

- Beranduegi ator, alfer hori! —Ikusi bezain agudo Eleuterio.
- Gaur naglago ibili dituk emakumeak ilargia dagoelako —Joxe Ferminek zerbait esategatik.
- Eta zer? Topatu al duk besterik?
- Bai, mutiko eder hau elizako kalostran.
- Benga, dirua!
- Dirua?
- Bai, inklusarako bide-saria.

Joxe Ferminek umil eta urduri papertxo atera zuen patrikatik.

- Datorren astean saria bikoizturik ordainduko digula dioen paper hau utzi dik amak.
- Nola? Datorren astean?
- Bai, datorrenean. To bermetzat urrezko bi txapon hauek.

Txanponek Joxe Ferminek bere patrikatik ezartzen zituen.

Eleuteriok halako so hotza eta susmatia bota zion. Arre! Oihu eginez, eta uhalak ongi astinduz, zaldi-gurdia bide beheara gidatu zuen, mendian zehar, Hernani aldera abiatuz. Pago arteko paisala llunak zaldi-gurdiko haur-merkantzia bitxiagoa egiten zuen; bidean zapoen kantua entzungarria zen eta baita toki zingiratsuetan igelena ere; azeriak zaldi-gurdiari agur egitera irteten ziren.

Joxe Ferminek Eleuteriori:

- Ez hadi hain zalu joan, arren, haurrak bidean hilko dituk bestela eta.
- Hiri eta neri zer? —besteak zaldiak ziriaz lazki astinduz.—Daklan bezala, presa zeukagu Iruñeara Iristeko; bidean hiru geralditiagu, oraindik.

Joxe Fermi bihotza zulatzen zitzaion azken haurraren begirada dultzeaz oroitzean... Eleuterioren kalkuluetan haur bakoitzagatik zilarrezko hogelata bost erreal jasoko zituen, nahiz ume batzuk hilda iritsi; horregatik, hobe zuen ahalik eta haur ugarien eramatea... Zaldi-gurdiak, gutienez, Hernanin, Andoainen eta Tolosan zuen geraldia. Behin Hernani eta Andoaingoa eginda, Eleuteriok Tolosan lagunari:

- Pasa hadi San Frantzisko eta Santa Klara komentuetatik, han beti kausitzen duk haurren bat eta; gero Santa Maria elizako ataritik ere buelta egin ezak.

Alafede, egia zen; Tolosan beti haur-talde handi samarra aurkitzen zen, Inguruko herrisketakoez ere umeak uzten zituztelako.

Joxe Ferminek uzkur:

- Ez al duk gehiegi gaurkoz? Dagoeneko hamalau haur zeuzkagu zaldi-gurdian, eta ez zegok tokirik beste batentzat ere. Beste bost hartzen badizkiagu gehienak ito eginen dituk; datorren asterako utz dezagun Tolosaldeko txanda.

Eleuteriok biziki ernegatuta:

- Sandios! Alferrotzi alena! Hire betebeharra neri obeditzea duk; deskuidatzen bahaiz hire azkenego bidaia izanen duk gaukoa, egon hadi ziur!

Joxe Ferminek hatza pasatu zuen kokotseko bizar kizkurretatik hots latza ateraz. San Frantzisko komentura abiatu zen umil. Komentuko atezainak bazekien gau hartan Eleuterioren zaldi-gurdiak bidaia lruñeako Inklusara eginen zuela.

Fraidea zain zegoen aldaba noiz entzungo.

Joxe Ferminek komentuko atea jo ahala, Frai Bernardok dornuaren bestaldetik:

- Anala Bernardo, hemen naiz haur-lorretan.
- Joxe Fermin, gaur inoiz baino haur gehiago kausitu dut komentuko atean. Hiru haur dira, eta hona hemen haur baloitzaren bide-saria, eta baita bi ogi handi, babarrun-zakua, azukre kiloa, esne-marmita eta zerri-okela. Dena Inklusan, fraideen partetik, utzi.

Joxe Ferminek hiru haurrak dornutik arduraz hartu zituen. Babarrun-zakua, esne-marmitak eta beste fardelak hormaren kontra zeu-

den, hain zuzen. Arazoa, ordea, zaldigurdikoa zen, ezin baitzen dena sartu bertan.

- Anala Bernardo, babarruna, esnea, azukrea, zerri-okela eta besteak datorren astean eramanen ditugu, zaldigurdian lekurik ez dugu; oraindik Santa Klara eta Santa Maria elizatik igaro beharrean nago.
- Ongi da —Fral Bernardok—, jakin ezazu horko haur bat Lizartzakoa dela, eta bestea Altzokoa; hirugarrena, berriz, ezezaguna.
- Agur, Bernardo anala; datorren astean etorriko naiz.

Joxe Fermin Santa Klara eta Santa Mariatik pasatu zen ondoren, eta bertan beste lau haur jaso.

Tolosan zaldigurdira, bestetan bezala, Diputazioak ordaintzen zuen inude bat igo zen, haurrei bidean bularra eman ziezalzen. Joxepa deituriko inudeak zortzi bat haurrentzako esnea zuen, antza, bular galantetan.

Eleuterio, gurdiko haurtaldera so eginda, berehala konturatu zen hiru haur itota zeudela, eta hiritik pixka bat apartatuta, aitzurraz bide ondoan zuloa sakonduta, hirurak lurperatu beharko zituela.

- Zenbat dakrtzak oraingoan, Joxe Fermin?
- Zazpi, jauna. Hiru San Frantziskotik, beste hiru Santa Klaratik, eta azkenekoa Santa Maritik.
- Joan den ilean baino urriago dituk. Pasatu al haliz kanposantutik?
- Ez, jauna.
- Goazemak, lehenbaillehen hilerrira; han beti egon ohi duk haurren bat. —Hau jalgitzean Eleuteriok amorruzko ttua bota zuen lurrera.

Gaua, pixkana, egunabarrerantz murgiltzen hasia zen, nahiz eta oraindik goizeko hirurak izan; palsaian zuhaitzen eta harkaitzen ziluetak susmo huts ziren.

Kanposantuan ez zuten topatu haur abandonaturik, eta Eleuterioren ahotik biraoak, neguan elur-malutak bezala, oparo erortzen hasi ziren. Ondoren Berrobi, Eldualen eta Berastegi zehar, Nafarroako bideari ekin zioten Urtoko portutik; zaldiak, ziztu zaluak, lau bat ordutan Iruñean izanen ziren. Eleuteriok, batzuetan, zaldi gurdia

Iraultzeko arriskuan jartzen zuen aldapa behera gunetan, abereak basaki zigortzen zituelako ziriaz. Olagain Igaro, eta, Irurtzuna Iritsi ondoren, Izako lurretan menbriloa gisako eguzki berria egunsentian ortze-mugan errainu apalez, ekialdetik ateratzen, susmatu zuen.

Astirago Joan hadi –uzkur Joxe Ferminek.

- Zozoa! Zazpiak t'erdietarako Iruñeako inklusan egon beharra zeukagu, bederatzietarako Itzulia egiten hasteko.
- Haurrak trakatekoarekin ito zitezkek; pilatuegi zuedek.
- Memeloa! Ausaz, haurren ama al haiz? Abandonaturik utzi dituzten emakumeek bazekitek gu ez garela mojatxo batxuk. Sandios! Arre!

Zaldi-gurdia bihurgunetan, ezker-eskuinera, biziki makurtzen hasi zen zambuluka; Joxe Ferminek haurtxoen negar eta zinkurinak maluraz entzun bide zituen ("Mila urkamendi merezi ditik xoxagatik haurrak hain astoki tratatzen dituen gizon errukigabeak! Haur gaisoak!"). Haurren inudea ere zurbil zetorren.

Azkenean, Iruñeako harresien zilueta garbiagoa ikusi zen paisalaren mugan, eta aldatz behera zaldien lasterra zaluagoa bihurtu. Gutxi falta zen, dagoeneko, inklusara allegatzeko; ekialdetik zetozen argi-errainuek gari eta garagar ebakizko galtzu-soroak urrezkoagoak egiten zituen; bide-ertzetan gainera, mitxoleta, ziaurri, malma, salbia, erromero eta mihiluen usain sarkorra sentitzen zen.

Halako batean:

- Sol –oihu Eleuteriok.

Zaldigurdia inklusa aitzinean zegoen, jada... Etxe galanta zen. Ate zaharrak giltzaburu beltzak zituen; sarraila astuna jiratuz kirrioz ireki zen. Zaldien ferrak harri-lauzetan, gurpilen hotsez batera, kexu metalikoz mugitu ziren.

Kolpean, Agustina deituriko inude gizona bi bularrak, marmitik bailliran, balantzaka azaldu zen. Inudea, Tolosan Igotakoa bezala, haurrei bularra ematera zetorren. Eme galantak ezken bi egunetan ez zion beste inori esnerik eman, nonbait. Emakumeak kolpe-arrastoak zituen masaila eta paparretan. Upela gisa higitzen zen handik-hona. Dударик gabe, zortzi bat hurrentzat adinako esnea zuen bularretan. Gona luzea lurreraino, aurpegiko kolore arrosa nabarmenagoa egiten zitzaion janzki beltzen ondoan.

Eleuteriok, lukurreriazko Jarreraz, morrolari:

- Has hadi haurrak kontatzen!

Morroiak bazekien zaldigurdian sarturiko haurrak hogeita bat zirela; hala eta guztiz, bana-bana kontatuko zituen... Berehala ohartu zen haurretatik batzuk itota zeudela. Pixa eta kaka-usaina berealdikoa zen.

- Zazpi, zortzi, hamabi, hamalau, hamazazpi... —Joxe Ferminek azkenekoa zenbatzerekoan ahotsa altxatu zuen.

Eleuteriok harridurazko keinua.

- Hamazapi bakarrik?

- Ez, jauna, bat gehiago; haur bat estalita dago...

Halere, Joxe Ferminek, harriturik:

- Ez al hituan, bada, hogeita bat guztira?

- Tolosa arte hamalau, Tolosan beste zazpi, guztira hogeita bat...

Hogeita batetik hiru haur falta ziren. Orduantxe oroitu zen Eleuterio Tolosan hiru haur lurperatu zituela.

Bizkorregi etorri gaituk. Bidean haurren bat galdu diagu.

- Berdin ziok! —Orain kontatu itzak bizirik eta hilda deudenak.

Morroiari gorakoa eman zion lagunaren jarrera hain hotzak. Inoiz ez zuen aurkitu gizon hain zital, diruzale eta bihozkaberik. Joxe Ferminek kontuz haztatu zituen haur guztiak; batzuk bata bestearen zamaz itota zeuden, arnasarik gabe. Berehala:

- Hamaila haur bizirik; beste zazpi itota.

- Ongi zegok. Eleuteriok kontuak egiten hasten zela ("Hamaila haur bizirik, bakoitza hogeita hamabi zilar-errealetan = 352 erreal; zortzi haur itota, bakoitza hogeita bost errealetan = 200 erreal"). Inudearengana hurbilduta:

- Andere, haur hauen bide-saria errealetan jaso nahi dut. Datoren asterako prest eduki, hutsik egin gabe!

Inklusan bizirik sarturiko haur haietatik ez ziren, menturaz, lau ere bost urtetara iritsiko, gehienak zorritz, ezkabiak, izurritez, eta abarrez hilko baitziren. Inudeel, gainera, maiz zingiria sortzen zitzaizkien bularretan.

Eleuteriok 552 errealekin egiten zuen amets... Joxe Fermin, berriz, ez zen egun hartan Erreterira itzuliko, lruñean egin behar berezietarako geratuko baitzen.

Arre! Oihuka zitzu bizian atera zen zaldi-gurdia Eleuteriok inklu-sako patiotik, ze arratsalderako Zarautzen egon behar zuen kostal-deko haur abandonatuen partida jasotzeko; oraingoan, Berastegiko Urtotik ordeztu, Azpirotz eta Betelutik zehar, Gipuzkoara Lizartzako herritik sartuko zen.

Zaldien uhalei ekin ondoren, ardoz zahatetik zintzurrera abileziaz hustu zuen Eleuteriok. Pasaian, Atallo Igarota, pagoek eta zihiek agurra egiten zitoten gure gizonari mendiko karaitzen zuridura artean; Illarratsu parean zaldiei azken ura edanarazi zien. "Kostaldean beste bostehun bat erreala irabaziko dizkiat", eta zaldien uhalei bizkor eragin zien beste behin.

Araxes ibaiko amuarrainek eta zarboek jauziak zegizkiten ur-azaleko aguzki-izpiak irentsi nahian. Zaldigurdiaren itzala uren ispilutan lerdana zen. Mekauen! Mugi zaitzete, zaldio, Zarautzen bi ordu t'erditan egon beharrean gaudek etal

Zaldiei sorbalda eta Ipurtaldea kolore gorritzazko leunduraz luzatzen zitzaizkien, eta isatzeko ile-adatsak baldanki erortzen.

- Alto! Alto! —entzun zuen supitoan Eleuteriok Iraunzubi delturiko parajeetan. Une batez zalantza ukan zuen; ez zekien gelditu ala aitzinera joan. Azkenean, gelditzea erabaki zuen.
- Zital hori, jaits hadi, oraintxe bertan, zaldi-gurditik! Benga, arin!
- Ni jaitsi? Zergatik? —alto bota zion gizonari Eleuteriok.

Gizon hulek, lapurrak izaki, zapi beltz batez mozorrotuta zeuden, eta bidaiariak, eta, batez ere, lineako diligentziak erasotzen zituzten.

- Eskuak bota atzera! Non duk dirua?
- Dirua?
- Ez egin zozarenal

Makilkada bat sentitu zuen lepoan Eleuteriok hurbilen zegoen lapurrak emana, eta, segidan, lurrera erori; besteak, zaldigurdira igota, miatzen hasi ziren, eta ertz batean aurreko astean Eleuteriok kobraturiko dirua sakeltxo batean topatu zuten.

-Diru hori hilabete bateko soldata da; gizon langile eta pobrea naiz; ez duzue eskubiderik horrelakorik egiteko.

Lapur haletako batek, mozorroa kenduta, Eleuteriorengana hurbildurik:

— Gizon hau, adiskideok, inklusarako haur itoak zaldigurditik botatzen ibili duk.

Saltzaillea lizartzatarra zen, eta, kasu, San Frantzisko komentuan haurra abandonaturik utzi zuen anderearen amorantea.

— Urkatu egin behar diagu!

— Ez, aski diagu, makillatu ondoren, txanponik gabe bidaltzea.

— Inolaz ere ez! Urkamendia merezi dik —errepikatu zuen lizartzatarrak- Lukurrero zerri honek ez dik besterik merezi!

Eleuteriok dardaizoz behatzen zion lurretik.

Orduantxe ibai ondoko zelaigunetxoan, Iraunzubi deituriko tokiari, bi enbor ezarrita, lapurren buru egiten zuenak urkamendi bat eratu zuen eta sokak altxatzeari ekin.

Eleuterio sokatan gelditu zen, bi hankak dilindan, ibaiko amuarrairekin eta zarbo inozoei, so; alafede, urkatuaren ziluetan ilunagoa egin zen gaua iristean; begi hotzetatik herioa haur itoen zinkurinetan bildur sartu zitzaion.

Kontakizun honen egileak, ustekabearen, paper zaharren artean, Zaragozako Ospitaleko haur euskaldunen egoera salatzen duen 1792 urteko hurrengo txostena topatu du:

“De las provincias de Gulpuzcoa y Vizcaya los acostumbran a enviar en cualquier estación y tiempo del año, sin preceder ningún aviso, embanastadas cuatro o seis criaturas en una caba- llería, como si fueran lechoncitos, con solo una mujer pr carga qe los alimente; y de esta manera ha habido ocasiones en que nos han llegado cuatro o cinco cargas de chiquillos... remitiendo los niños de parages remotos; muy mal cuidados por el camino y en los temporales mas rigurosos de calores y frios, o llegan muer- tos o con muy poca esperanza de vida, como lo acredita la certificación adjunta, pr la qe aparece qe de 394 niños qe han entrado desde el 1º de Enero de este año hasta el 1º de corte mes de Sepre han fallecido 302, incluso los que llegaban muer- tos o moribundos, como se verificó en dicho días 1º de este mes, qe trajeron siete de la ciudad de Calahorra y de ellos los tres muertos, otros tres sin esperanza de vida por maltratados o extenuados y solo 1 con confianza de que pueda escapar”.